

ja uusmuistamisen logiikka, josta esimerkiksi tutkija Seppo Knuuttilla on kirjoittanut vuonna 2000 näin: "Muistitieto ei ole epäluotettavaa sen vuoksi, etteivät sen ilmaukset vastaa 'historiallisia tosiasioita', vaan siksi että sen tulkinnat ovat sidoksissa muistin kerroksisuuteen, moniarvoiseen logiikkaan sekä teleja kaleidoskooppisiin aikasuhteisiin. Muistamisen muistaminen on yllättävän hankalaa harjaantuneellekin menneisyyden jäljittelijälle, muistelijalle ja kertojalle. Jokainen voi vaikkapa vain kokeeksi yrittää palauttaa mieleen, mitä muistaa muistaneensa vuosia sitten siitä millaista oli kymmeniä vuosia sitten. Kaikenlaiset väliin tulevat tekijät vaikuttavat sekä siihen mitä muistetaan että siihen miten muistetaan" (Seppo Knuuttilla: Missä olit, kun kuulit vuodesta 1918? - Hannu Itkosen toimittamassa kirjassa Varkaus, Suomi ja vuosi 1918)

Luin Nyssösen ja Vettenniemen väitöskirjojen innoittamana myös Anne Ollilan toimittaman teoksen *Historical Perspectives on Memory* ja tulin vakuuttuneeksi siitä kuinka vaativan ylväs tehtävä vakavalla historioitsijalla tai yhteiskuntatieteilijällä todellisuudessa on. On käytävä jatkuvaa kamppailua unohtamista vastaan, yritettävä estää historian karneimpien virheiden farssimainen toistuminen — tai historian loppuminen, siis yksilöotteinen selittäminen — ja pyrittävä analysoimaan myös uusmuistamisen tarkoitusperät. Ihmiskunnan kollektiivisen muistin tuottamisessa historiankirjoilla ja tutkimuksilla on peräti ensiarvoinen rooli — siksi myös mitä erilaisimmat historialliset lähteet, siinä sivussa ihminen muistoinen, ansaitsevat tulla analysoituksi ja käytetyiksi. Juuri näitä seikkoja *Historical Perspectives on Memory* -kirjassa korostavat esimerkiksi Natalie Zemon Davis, Henry Bacon, Georg G.

Iggers, Jorma Kalela ja Ulla-Maija Peltonen.

Ja toisaalta, menneisyys ei ole historioitsijoiden yksinoikeus. Jokaisella kansalaisella on oma monopolinsa, omista henkilökohtaisista kokemuksista kumpuava "elämäkerrallinen" oikeutensa määrittää suhteensa historiaan.

Menneisyys- ja muistamiskysymykset ovat paitsi poliittisia, myös eettisiä ja moraalisia. Ymmärtääkseni juuri tätä kokonaisuutta Unkari-tuntija Heino Nyssösen nimittää "menneisyyspolitiikaksi".

Pentti Stranius

Helsinki, ETYK ja ihmisoikeudet

Daniel C. Thomas: The Helsinki Effect. International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism. Princeton, Princeton University Press 2001, 293 s.

Daniel C. Thomasin viime vuonna ilmestynyt kirja *The Helsinki Effect. International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism* käsittelee Euroopan sosialististen maiden asteittaista sosiaalistumista Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökokouksen (Etyk) kautta kansainvälisiin ihmisoikeusnormeihin 1970-luvun puolivälin jälkeen. Kirja nostaa eri maiden ihmisoikeusaktivistit ja -ryhmät keskeisiksi toimijoiksi, jotka vaikuttivat ratkaisevasti ihmisoikeusnormien murtautumiseen itä-länsi-suhteiden asialistalle ja lopulta sosialistisen järjestelmän yleiseen rapautumiseen ja kylmän sodan loppumiseen 1980-luvun lopulla.

Thomasin kirjan lähtökohta on, että valtioiden erilaiset identiteetit vaikuttavat olennaisesti valtioiden edunmäärittelyyn ja toimintaan. Tämän konstruktivistisen ajatuksen pohjalta oletetaan, että valtiot pyrkivät luomaan ja noudattamaan normeja, jotka ovat yhdenmukaisia ainakin kaikkein perustavanlaatuisimman identiteetin kanssa. Identiteetit ovat usein päällekkäisiä; Thomasin mukaan sosialistimaiden kansainvälinen identiteetti oli ristiriidassa maan sisäisen identiteetin ja yhteiskuntarakenteen kans-

sa (s. 16-17). Maat sitoutuivat yhteiskuntarakenteensa, ideologiansa ja käytäntöjensä vastaiseen päätösasiakirjaan, koska halusivat laajemman hyväksynnän Euroopan sodanjälkeisille alueellisille järjestelyille.

Thomas on oikeassa todetessaan päätösasiakirjan muotoilujen olleen ristiriidassa sosialistimaiden yhteiskuntarakenteen ja käytäntöjen kanssa. Kuitenkin — ainakin Neuvostoliiton kohdalla — maan ulkoinen ja sisäinen identiteetti olivat sisäisesti ja perustavanlaatuisesti ristiriitaisia. Thomasilta jää huomaamatta, että sosialistinen ideologia ei yksioikaisesti vastustanut uusia kansainvälisiä ihmisoikeusnormeja: päinvastoin, virallisen neuvostoretoriikan mukaan juuri sosialismi oli voima kansainvälisen oikeuden ihmisoikeusnormien takana.

Kuten Thomas tuo tutkimuksessaan selkeästi esille, valtaosa länsidiplomaateista ei päätösasiakirjan allekirjoituksen aikaan uskonut sen muuttavan Neuvostoliiton ihmisoikeuspolitiikkaa. Helsinki-aktivistien toiminta sosialistimaissa ja lännessä sai länsimaiden hallitukset pian hylkäämään skeptisen asenteensa. Seuraavien vuosien aikana ihmisoikeuksista tuli idän ja lännen suhteiden keskeinen kiistakapula. Etykin seurantakokoukset olivat diplomaattisen kädenväännön areenoita. Vaikka repressio Neuvostoliitossa koveni 1970-luvun lopulla, niin Helsingin ihmisoike-

usnormit muuttivat Thomasin mukaan asteittain valtion ja yhteiskunnan suhteita itäblokkissa. Thomasin mukaan muutos valmistti tietä siirtymiselle luokkarvoista gorbatšovilaisiin ”yleismaailmallisiin arvoihin” ja ”yhteisen eurooppalaisen kodin” päämäärään.

Kirja on selkeä ja hyvin kirjoitettu. Sujuvan kerronnan lisäksi sen parasta antia ovat huolellisesti mietityt teoreettiset kappaleet, joissa pohditaan empirian pohjalta kansainvälisen politiikan liberaaliin traditioon ja toisaalta idealistisempaan konstruktivistiseen traditioon pohjautuvien tulkintojen selitysoimaa. Thomas esittää varsin vakuuttavasti, että sanoilla ja sitoumuksilla on merkitystä: kansainvälisen instituutionaalisen yhteistyön ja kansalaisjärjestöjen painostuksen kautta voidaan vaikuttaa valtion identiteettiin ja siten etujen määrittelyyn ja käyttöön. Rationaaliselle laskelmoinnille perustuva retorinen toiminta saattaa ajan kuluessa muuttua todelliseksi sitoutumiseksi ihmisoikeusnormeihin. Kirjan toinen ansio on, että se antaa kehityksestä monivaihteisen kokonaiskuvan yhdistämällä eri maiden virallisen politiikan ja kansalaisjärjestötason sekä eri toimijoiden maan sisäisen ja kansainvälisen toiminnan yhdeksi kertomukseksi.

Toisaalta monet erilaiset toimijat – subjekteina vilahtelevat niin Neuvostoliiton, Bulgarian, Tšekkoslovakian, Itä-Saksan, Puolan, Unkarin, Romanian kuin Yhdysvaltojen ja Euroopan yhteisön hallitukset ja kansalaisjärjestöt tai toisinajattelijat – ovat myös eräs teoksen ongelmakohta. Tarkastelutasoja ja subjekteja vaihtamalla kehityksestä annetaan liian yhtenäinen kuva.

Thomasin pyrkimys kuvata paikasta tai tilanteesta riippumaton ”Helsinki-vaikutus” yksinkertaistaa kehitystä. Thomas antaa ymmärtää, että ihmisoikeu-

det eivät olleet minkäänlainen kysymys itä-länsi-suhteissa ennen Etykiä. Silti esimerkiksi juutalaisvähemmistön emigraatio-oikeus oli noussut kansainväliseksi kysymykseksi jo ennen Etykiä. Vuonna 1974 Yhdysvallat oli kohdistanut taloudellisia pakotteita Neuvostoliittoon tekemällä kauppalakiinsa nk. Jackson–Vanik-muutoksen. Jatkuvuus näkyi myös siinä, että ensimmäiset Neuvostoliiton Helsinki-aktivistit olivat pitkän linjan toisinajattelijoita, jotka näkivät Etykin päätössiakirjan uutena välineenä vanhassa taistelussa.

Thomas näyttää pitävän ihmisoikeuskysymystä ja identiteettien ristiriitaisuuksia menneinä ongelmina. Hän kuvailee teoksessaan, kuinka 1990-luvun vaihteessa Euroopan entiset sosialistimaat hyväksyivät kansainväliset ihmisoikeusnormit, liberaalidemokraattisen valtiorakenteen ja näiden mukaisen identiteetin. Ainakin Venäjällä aatteellinen jatkuvuus neuvostoajalta nykypäivään on kuitenkin vahvaa ja identiteettien ristiriidat yhä olemassa. Oikeusvaltion rakenteet ja kansalaisyhteiskunta ovat heikkoja ja vakavat ihmisoikeusloukkaukset ja mielipiteenvapauden rajoitukset yhä osa venäläistä arkea. Nämä ihmisoikeusloukkaukset eivät ole vain vaikeuksia ihmisoikeusnormien toimeenpanossa, vaan selviä merkkejä siitä, että Venäjän sosiaalistuminen ihmisoikeusnormeihin on yhä pahasti kesken. Putinin politiikka on saanut monet kysymään, onko Venäjä edes menossa oikeaan suuntaan ihmisoikeuksien alalla.

Thomas toteaa esimerkiksi, että maissa, joissa oli toiminut nk. Helsinki-ryhmiä, siirtyminen liberaalidemokratiaan ja ihmisoikeuksien kunnioittamiseen oli helppoa. Vastaavasti maissa, joissa ryhmiä ei ollut, siirtyminen oli huomattavasti hitaampaa ja vaikeampaa (s. 285). Esimerkkeinä

hän mainitsee Tšekkoslovakian, Puolan ja Unkarin, joissa siirtyminen oli nopea ja ongelmaton, sekä Romanian ja Bulgarian, joissa siirtyminen oli hidasta ja vaikeaa. Silti esimerkiksi Neuvostoliitossa Helsinki-aktivismi oli suhteellisesti laajaa, mutta siirtymä on ollut hidasta ja vaikeaa. En ole täysin vakuuttunut, että tällaisen yleisen teesin muotoileminen on järkevää; entisen Varsovan liiton maiden tarinat ja identiteetit ovat hyvin erilaisia. Vaikka lähes jokaisesta maasta löytyi Helsinki-ryhmiä, ryhmät olivat luonteeltaan varsin erilaisia. Esimerkiksi Moskovan ryhmä oli kokoonpanoltaan varsin heterogeeninen, mutta ryhmät Armeniassa tai Liettuaassa olivat selvän kansallismielisiä. Aktivistien roolit olivat myös 1980-luvun ja 1990-luvun mullistuksissa varsin erilaiset: monessa Keski- ja Itä-Euroopan maassa aktivistit nousivat suoraan uuteen poliittiseen eliittiin, kun taas Neuvostoliitossa/Venäjällä aktivistit vaikuttivat ratkaisevalla tavalla poliittisen eliitin ajatteluun, vaikka he eivät nousseet Vaclav Havel -tyyppiseksi hahmoiksi.

Mielestäni Thomasin olisi kannattanut sitoa aiheensa eritellymmiin historialliseen ja aatteelliseen kontekstiin ja analysoida tarkemmin maiden välisiä eroja. Se olisi epäilemättä hieman latistanut ”Helsinki-vaikutusta” ja tuonut mukanaan useita lisäky symyksiä. Tästä huolimatta historiaa pitäisi tarkastella jatkuvana ja moniulotteisena kokonaisuutena, jolle on vaikeaa laittaa pistettä.

Yhteenvetona voidaan kuitenkin todeta, että Thomasin kirja on ansiokas. Aihe on mielenkiintoinen ja erityisesti kappaleet, joissa vertaillaan erilaisia teoreettisia selitysmalleja, ovat perusteellisia. The Helsinki Effect on tärkeä lisä konstruktivistiseen kirjallisuuteen. Kansalaisjärjestöt ja toisinajattelijat otetaan teok-

nessa varsin perustellusti mukaan keskeisiksi tapahtumiin osallistuneiksi toimijoiksi.

Kirja kiinnostanee suomalaisia tutkijoita laajasti, toimihan Suomi Neuvostoliiton ajatukselta lähteneen Etykin "kätilönä" 1970-luvun alkuvuosina. Teosta voi myös suositella kansalaisjär-

jestöaktivisteille, sillä se tuo selvästi esiin, että hallituksista riippumattomilla ja materiaalisesti usein vähävaraisimmilla vaikuttajaryhmillä todella on vaikutusta epädemokraattistenkin valtioiden politiikkaan.

Sinikukka Saari

Tšekin kansallista historiaa luomassa

Tšekkiläinen *Paseka*-kustantamo on ottanut mittavan historiankirjoituksen haasteen vastaan. Vuoteen 2004 mennessä tämä lähinnä kaunokirjallisuuteen ja historiaan keskittyvä kustantamo aikoo julkaista 19-osaisen historia-teoksen *Velké dějiny zemí Koruny české* (Suuren Tšekin kruununmaiden historian), joka kattaa alueen historian aina vuoteen 2000 saakka. Ensimmäinen, lähinnä esihistoriaa käsittelevä osa julkaistiin vuonna 1999 ja kuluneena vuonna sarjasta ilmestyy sotienväliseen ajanjaksoon keskittyvä 14. osa. Tähän mennessä on julkaistu yhteensä kuusi osaa.

Projekti on jo yli kymmenen vuotta vanha. Pasekan vakiokirjoittajiin kuuluvan Petr Čornejn ja hänen kirjoittajakollegoidensa kiitellyt historian oppikirjat *Dějiny zemí Koruny české I-II* olivat työn alla, joten niiden laajentaminen kattavammaksi yleisesitykseksi tuntui mielekkäältä. Kustantaja ja toimituskunta lähtivät rohkeasti vastaamaan haasteeseen tšekkiläisen historiankirjoituksen täydellistämistä, joka on jäänyt hieman vaillinaiseksi. František Palackýn ja Jan Laichterin klassikot eivät siirry ajallisesti 1500-lukua pidemmälle, ja ne ovat olleet jo pitkään nykykäyttöön soveltumattomia. Myöhempi historiankirjoitus ei ole kyennyt täyttämään aukkoja. Yliopistollisissa oppimateriaaleissa jäätiin vuoteen 1945 ja yhdeksänkymmenluvun historiankirjoituksen projektit ovat

olleet vaillinaisia. Niin *Mladá Fronta* kuin *Lidové Noviny*kin kaltaisten isojen lehtitalojen tukemat projektit epäonnistuivat. Samoin tapahtui *Akademian* yritykselle. Viime vuosina Tšekin tasavallassa onkin julkaistu suppeampia sarjoja, (kuten *Libri*-kustantamon) joita on suunnattu selkeästi tiedeyhteisön ulkopuolelle. Vakavaan tutkimukselliseen otteeseen nojautuva historiankirjoitus haki toteuttajaansa. Paseka otti haasteen vastaan ja linjasi projektinsa selkeästi valistuneemman lukijan puoleen. Kustantaja ilmeisesti haluaa, että se tultaisiin muistamaan tšekkiläisen historiankirjoituksen pelastajana ja peruskiven luojana. Ja massiivinen projekti onkin. Mukana on lähes kolmekymmentä kirjoittajaa ja jokainen sarjan osa on noin 800-sivuinen kokonaisuus.

Kun kirjoitetaan näin valtavaa historianteosta, tulee näkökulman valinnasta helposti ongelma. Pasekan valinta on perinteinen. Sarjaa kirjoittavat noin viisikymmenvuotiaat historioitsijat, joiden varsinainen työura on alkanut vasta vuoden 1989 jälkeen. Tuntuu siltä, että linjanveto meneeseen ja historiankirjoituksen uudentaminen on pyritty tekemään pikemminkin kirjoittajien valinnalla kuin itse tutkimuksellisen otteen muutoksella. Teos on jaoteltu kronologisesti merkittävien poliittisten tapahtumien mukaan, mikä tekee siitä varsin kronikanomaisen. Esimerkiksi teoksen seitsemäs osa kattaa vuo-

det 1526-1618, Habsburgeista defenestraatioon. Itsenäisiä osia on kirjoitettu vuosilukujen määräämälle aikavälille tarkastelemaan menneisyyttä enimmäkseen poliittisen tapahtumahistorian kautta. Temaattisempaan tarkastelutapaan ei ole juurikaan kiinnitetty huomiota. Kukin kirjoittaja tosin pyrkii sitomaan jäsen- telyssä oman teoksensa johonkin tutkittavan ajan laajempaan liikkeeseen tai kehtitykseen, mutta tämä on tehty hillitysti kirjoittajien pysyessä tiiviisti oman alueensa tapahtumissa.

Ehkä näin raskasta pakettia ei olisi edes voinut sitoa yhteen, jos koko käsitelty historia olisi tullut temaattisesti jäsentäen. Tiivis kronologinen jaottelu ei kuitenkaan anna tilaa laajempien kokonaisuuksien monipuolisempaan tarkasteluun. Esimerkiksi kulttuuri jätetään kokonaan yhteiskunnallisten kysymysten ulkopuolelle. Ongelma on tiedostettu jo kustantamossa, sillä sarjaan tullaan lisäämään yksi uusi osa, joka käsittelee tšekkiläistä kulttuuria. Erilaisten näkökulmien yhdistäminen samaan teokseen tuntuu olevan edelleenkin lähes mahdoton tehtävä tšekkiläisessä historiankirjoituksessa. On siis olemassa vakavaa historian tutkimusta ja toisaalla kevyempiä aiheita. Vaikka erilainen näkökulma ei olekaan itseisarvo, tämänkin projektin sisällä olisi ollut mahdollisuuksia toisenlaiseenkin tutkimukselliseen näkemykseen.

Perinteisiin historiantulkitoihin juuttuminen näkyy myös toisaalla. Sotienvälistä aikakautta tarkastellaan kahdessa osassa. Kultaiseksi aikakaudeksi sanotun Masarykin kauden ajan merkitys tšekkiläiselle kansalliselle itsetunnolle on tärkeä, mutta ajanjakso tuntuu olevan myös tabu. Kolmannen ja neljännen toista osan Masarykin hallintokauden ylikorostaminen ja ihailu osoittaa näköalattomuutta omaa his-